

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ 5-9 КЛАСІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

***Анотація.** У статті проаналізовано та обґрунтовано педагогічні умови для розвитку інтелекту учнів основної школи на уроках трудового навчання: розвиток здатності діяти подумки як інтегральної характеристики інтелекту; стимулювання інтелектуальної активності; забезпечення домінування інтелектуально-спонукального мотиву в структурі мотивації інтелектуальної діяльності.*

***Ключові слова:** інтелектуальний розвиток, інтелектуальна активність, інтелектуально-спонукальний мотив, здатності діяти подумки вчитель трудового навчання.*

***Abstract.** In the article analyzes and substantiates the pedagogical conditions for the development of intelligence of primary school students in the lessons of work training: the development of the ability to act mentally as an integral characteristic of intelligence; stimulation of intellectual activity; ensuring the dominance of the intellectual-motivational motive in the structure of motivation of intellectual activity.*

***Keywords:** intellectual development, intellectual activity, intellectual-motivational motive, ability to act mentally, teacher of labor training.*

Постановка наукової проблеми. Значна кількість проблем, що мають місце в українському суспільстві, занепад загальнолюдських цінностей, зневага національних пріоритетів вимагають нарощування інтелектуального потенціалу нації, підвищення ролі й можливостей інтелектуально розвинутої особистості у рішенні соціальних і індивідуальних проблем. Саме рівень інтелектуального розвитку людини значною мірою визначає її майбутнє, сферу застосування її розумових, духовних і фізичних зусиль, майбутнє власних дітей і, у кінцевому рахунку, майбутнє нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розумового, інтелектуального і мислительного розвитку неодноразово піднімалися як у педагогічній науці (Давидов В.В., Ельконін Д.Б., Занков Л.В., Кабанова-Меллер Є.М., Калмикова З.І. та ін.), так і у психології (Богоявленська Д.Б., Дружинін В.М., Карпов Ю.В., Талізін Н.Ф., Фурман А.В., Холодна М.О., Чупрікова Н.І. та ін.). Розроблено форми й методи роботи з обдарованими дітьми; розглянуто види, причини й показники інтелектуальної пасивності та багато інших питань, які мають велике практичне педагогічне значення.

Мета і завдання статті. Однак, аналізуючи наукову психолого-педагогічну літературу, ми змушені вказати на недостатній рівень розробки деяких аспектів цієї проблеми. Не одержали достатнього відображення у спеціальній літературі аналіз педагогічних умов, що сприяють ефективному інтелектуальному розвитку особистості, виявлення специфіки інтелектуального розвитку учнів 5-9 класів на уроках трудового навчання.

Виклад основного матеріалу.

Основні підходи до аналізу індивідуальних розходжень в інтелектуальному розвитку особистості групуються навколо трьох основних проблем. Перша з них – це структура інтелектуальних здібностей і домінування в розвитку того чи іншого компонента цієї структури. Друга проблема характеризується наявністю різних когнітивних стилів. І, нарешті, третя – це виявлення індивідуальних переваг в організації умов інтелектуального розвитку особистості та їх забезпечення в конкретних освітніх ситуаціях. Кожна з цих проблем залишає широкий простір для її вивчення; при цьому виникає і нова проблема – інтеграції представлених підходів у системний розгляд особливостей інтелектуального розвитку особистості та визначення педагогічних умов інтелектуальної діяльності особистості учнів основної школи на уроках трудового навчання.

Під педагогічними умовами ми будемо розуміти зовнішні стосовно особистості учня обставини освітнього середовища, які є причиною якісних змін особистості учня. Педагогічні умови – це спосіб формування, а інтелектуальний розвиток - процес і результат відповідного формування, що переживається суб'єктивно.

Під інтелектуальним розвитком особистості школяра ми будемо розуміти якісні й кількісні зміни у психіці індивідуума, які забезпечують накопичення інтелектуального потенціалу особистості, що виражається в ускладненні когнітивних психічних структур, переході мислення на теоретичний рівень, розвитку здатності до самоврядування, зростанні інтелектуальної активності й удосконаленні мотивації інтелектуальної діяльності.

Відповідно до цього визначення, ефективність процесу інтелектуального розвитку особистості підвищиться при реалізації у процесі її життєдіяльності, у процесі трудового навчання учнів основної школи таких *педагогічних умов*:

1. Розвиток здатності діяти подумки як інтегральної характеристики інтелекту.
2. Стимулювання інтелектуальної активності.
3. Забезпечення домінування інтелектуально-спонукального мотиву в структурі мотивації інтелектуальної діяльності.

Однією з умов, яку ми вважаємо необхідною для цілеспрямованого інтелектуального розвитку особистості, - це *розвиток здатності діяти подумки* як інтегральної характеристики інтелекту. Така здатність є психологічною передумовою будь-якої діяльності, що забезпечує прогнозування, пошук способів досягнення мети й узагальнення результатів пошуку. Так, наприклад, учень здатний діяти подумки, здебільшого вільно орієнтується у навчальних завданнях, уміє аналізувати їх умову, планувати хід вирішення, краще контролювати й оцінювати різні способи досягнення вимог, поставлених завданням.

Проте у своїх працях О.Б. Авраменко, Ю.З. Гільбух, Б.М. Теплов, В.В. Чебишева, вказують на те, що здатність діяти подумки є цілеспрямованим активним інтелектуальним процесом, що має на меті визначення цілей, завдань, шляхів та методів їх досягнення.

«Інтелектуальна діяльність школяра активізується, коли в учнів виникають питання, на які вони не можуть відповісти, сприймаючи певні об'єкти, згадуючи те, що вони знають про них, уявляючи їх» [6, с.194].

А.В. Фурман затверджує, що здатність діяти подумки є інтегральною характеристикою інтелекту і включає три основних компоненти: а) розумовий аналіз умов і вимог завдання, б) планування процесу його вирішення і в) усвідомлення способів дії (рефлексію) [9]. На думку Р.А. Атаханова, змістовний аналіз, планування і рефлексія складають психологічне ядро теоретичного (понятійного) мислення [1].

Потреба у розв'язанні сумніву є головним фактором у процесі рефлексії. Вивчення матеріалу, що не пов'язаний з розв'язком якоїсь проблеми безкорисний для інтелектуального розвитку учня, оскільки він не проходить через його рефлексію. Тому важливим завданням навчання Д. Дьюї вбачав не засвоєння готових знань, а розв'язання певних посильних для учня проблем. Саме таке навчання буде сприяти розвитку інтелекту школяра, а не його пам'яті. Оскільки уміння яким керує розум, є уміння набути за допомогою розуму [3].

Навіть при точному копіюванні учнями виробів, запропонованих учителем присутня суб'єктивна новизна. Адже учням доводиться вперше проектувати та послідовно виготовляти власний виріб. Тому із збільшенням частки самостійності та творчості при модифікуванні конструкції запропонованого виробу та проектуванні власного виробу, інтелектуальна активність учнів піднімається на вищий ступінь.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної теми дозволив нам виділити ще одну умову, що сприяє, на нашу думку, більш ефективному інтелектуальному розвитку особистості, – *стимулювання інтелектуальної активності*.

О.С. Зубра вважає, що чим вище інтелектуальна активність, тим об'ємніше система знань, ширше кругозір, загальна інтелектуальна культура, освіченість, компетентність, самостійність, упевненість у своїх силах і здібностях, прагнення до творчості [4].

Інтелектуальна активність особистості виявляється, звичайно, у будь-яких обставинах, у будь-якій сфері діяльності людини. Але не стимульована ззовні діяльність, на думку Д.Б. Богоявленської, – це той феномен, що виявляє її однозначно [2]. При такому розумінні інтелектуальну активність не можна пояснити як дію тільки інтелектуальних факторів. Інтелектуальна активність – суто особистісна властивість, це властивість цілісної особистості, що відбиває процесуальну взаємодію пізнавальних і мотиваційних факторів у їх єдності, де абстрагування однієї зі сторін неможливо.

Д.Б. Богоявленська визначає інтелектуальну активність як інтегральну властивість деякої гіпотетичної системи, основними компонентами якої є інтелектуальні (чи ширше - загальні розумові здібності) і неінтелектуальні (насамперед мотиваційні) фактори розумової діяльності. При цьому інтелектуальна активність не зводиться ні до тих, ні до інших окремо. Розумові здібності складають немов би фундамент інтелектуальної активності, визначаючи широту й глибину пізнавального інтересу, але виявляються у ній не безпосередньо, а лише переломлюючись через мотиваційну структуру особистості [2, с. 64].

Мірою інтелектуальної активності, її найбільш якісною характеристикою може служити інтелектуальна ініціатива. Розуміючи останню як продовження

розумової діяльності за межами ситуативної заданості, не обумовленої ні практичними потребами, ні зовнішньою чи суб'єктивною негативною оцінкою роботи, Д.Б. Богоявленська вбачає в ній адекватне вираження поняття активності. Інтелектуальну ініціативу не слід ототожнювати з проявом будь-якої ініціативи в інтелектуальній сфері [2, с.79]. Так, варто відрізнити інтелектуальну ініціативу від, по-перше, ініціативи вибору, переваги розумової роботи над іншими видами роботи; по-друге, прагнення до перевиконання завдання, що може бути проявом не інтелектуальної ініціативи, а самоствердженням на тлі емоційного підкріплення. Мотиви вибору сфери діяльності можуть бути також різними: це і потреба у самоутвердженні, і бажання якось виділитися, заслужити похвалу, і захопленість розумовим (нехай навіть рутинним процесом), і, нарешті, власне пізнавальна потреба. Відсутність чіткого об'єктивного критерію мотивації вибору інтелектуальної праці не дозволяє розглядати ініціативу вибору однозначно як інтелектуальну [2, с. 56].

Необхідно підкреслити, що досягнення високого рівня інтелектуальної активності, при якому можливо творче розв'язання завдань, досягають особистості з певною мотивацією, моральними установками. Орієнтація на самоутвердження, суперництво, уникання невдач стають бар'єром на шляху до творчості навіть при значному інтелектуальному потенціалі [7].

Важливою умовою інтелектуальної активності виступають у мотиваційному компоненті протиріччя між дійсним та бажаним, між прагненням до активності та можливостями її реалізації. Таким чином спланована навчально-трудова діяльність дасть змогу кожному школяру проявити активність через цілеспрямованість, самостійність, працездатність, наполегливість, та творчу ініціативу.

«Діяльність може бути активною і пасивною. Робота, що виконується без бажання, настрою не забезпечує високих результатів розвитку. Ефективний розвиток відбувається лише в процесі активної, емоційно забарвленої діяльності, в яку вкладає всю душу, повністю реалізує свої можливості, виражає себе як особистість. Така діяльність приносить задоволення, стає джерелом енергії і натхнення. Ось чому важлива не тільки діяльність сама по собі, скільки активність особистості, що виявляється в цій діяльності». [6, с.46]

Дана позиція Н.Є. Мойсеюк свідчить про прямий зв'язок між активною діяльністю та результатами інтелектуального розвитку.

Інтелектуальна активність виникає лише в процесі подолання учнями посильних труднощів. Якщо уроки зводяться до повідомлення формальних знань, не викликають ніяких протиріч у дітей, то в них виховується інтелектуальна пасивність (бездіяльність). Тому навчальний процес на уроках трудового навчання повинен здійснюватися на високому рівні труднощів, який би міг забезпечувати можливість озброювати учнів знаннями, спираючись на їх самостійність, та розвивати їх інтелектуальну активність.

Ще однією необхідною умовою інтелектуального розвитку особистості ми вважаємо *домінування інтелектуально-спонукального мотиву* в структурі мотивації інтелектуальної діяльності школяра.

Дослідження І.Ф. Тихомирова [8] засвідчили, що при зростанні особистісно значущої мотивації зростають показники продуктивності й оригінальності відповідей, що є свідченням підпорядкованості змістовних і

структурних особливостей інтелектуальної діяльності мотивам, які лежать у її основі. Проте, інтелектуальна активність може бути мотивована різними факторами: бажанням самоутвердитися, страхом осуду, духом суперництва, усвідомленням різного роду необхідності, пізнавальним інтересом тощо.

О.М.Матюшкіним було з'ясовано, що для розгортання інтелектуальної активності необхідно особистісне прийняття ситуації як проблемної; інакше кажучи, внутрішня особистісна потреба у відсутніх знаннях перетворює ситуацію в проблемну. У тих випадках, коли внутрішня – обумовлена самою діяльністю, що виконується, й інтересом до предмета – пізнавальна мотивація відсутня, також відсутні не тільки самостійне виявлення проблем, але і пошук вирішення проблем, пропонувані іншими людьми, наприклад, викладачами, вчителями, авторами підручників [5].

Тобто, для більш ефективного розгортання інтелектуальної активності, прояву її у «чистому» виді домінуючим в ієрархії мотивації інтелектуальної діяльності повинен стати інтелектуально-спонукальний мотив, в основі якого лежить стійка пізнавальна потреба.

Загальний шлях формування (корекції) мотивації інтелектуальної діяльності, на наш погляд, полягає в тому, щоб сприяти перетворенню наявних у особистості більш-менш широких інтелектуальних спонукань (уривчастих, імпульсивних, хитливих, обумовлених зовнішніми стимулами, неусвідомлюваних, малодійових) у зрілу мотивацію інтелектуальної діяльності зі стійкою структурою, а саме, з домінуванням інтелектуально-спонукального мотиву, в основі якого лежить стійка пізнавальна потреба.

Формування мотивації є цілеспрямованим, якщо вчитель постійно порівнює проміжні результати з тим вихідним рівнем, який передував формуванню, і з тими цілями, що були намічені. Кінцевою метою формування мотивації інтелектуальної діяльності особистості школяра є її стабільна структура з домінуванням інтелектуально-спонукального мотиву, заснованому на стійкій пізнавальній потребі.

Щоб інтелектуальна активність школярів на уроках трудового навчання постійно зростала, її прояви повинні отримувати суспільну оцінку на всіх етапах проектно-технологічної діяльності: на організаційно-підготовчому етапі (під час вибору учнями об'єктів проектування, усвідомлення доцільності їх вибору); на конструкторському етапі (під складання учнями ескізів виробу, вибору технології їх виконання, відповідного обладнання та інструменту); на технологічному етапі (при виконанні запланованих операцій); на заключному етапі (під час здійснення контролю якості виробу, самоаналізу успішності виконання творчого проекту). Тут важливою умовою виступає також необхідність вчителів постійно позитивно оцінювали всякий пошук дитини, його пропозиції, які спрямовані на спільне благо, навіть якщо вони і не можуть бути втілені в реальному житті.

Вирішальне значення в активізації інтелектуальної діяльності школярів також відіграють методи навчання, які вчитель застосовує на уроці. Методи навчання, за якими знання подаються готовими, не сприяють активізації інтелектуальної діяльності учнів, а якщо активізують, то тільки однобічно (пам'ять, уяву, увагу). Тому методи навчання мають відповідати науковим методам, логіці даної галузі знань і визначатися змістом навчального

матеріалу, метою навчання, віковими особливостями учнів. На уроках трудового навчання цьому сприяють методи навчання, які вже закладені у програму при вивченні розділу «Проектування виробів». При цьому на кожному етапі виконання творчого виробу кожен з цих методів має певне значення [7].

Як засвідчили наші дослідження, найбільшу роль на організаційно-підготовчому етапі проектно-технологічної діяльності школярів (під час формуванні ідей виробів та варіантів конструкцій) відіграють аналогії (до 70% випадків). Це можна пояснити перш за все невеликим запасом знань, відсутністю досвіду та уміння вирішувати творчі завдання. Однак від 5 класу до 9 класу, по мірі вивчення проектно-технологічної діяльності, спостерігаємо тенденцію до поєднання (комбінування) різних методів.

Увага вчителя повинна спрямовуватися не тільки на досягнення кінцевого результату (засвоєння знань та виготовлення творчого виробу), а й безпосередньо на саму інтелектуальну діяльність, на способи формування розумових умінь школярів.

Для активізації інтелектуальної діяльності в процесі проектно-технологічної діяльності сприяють творчі завдання, які дають можливість [7]:

- усвідомлювати наявність декількох підходів до проектування виробу; працювати в рамках різних, в тому числі альтернативних підходів;
- розвивати здібності сприймати неочікувану інформацію;
- передбачати декілька варіантів процесу виготовлення власного виробу;
- бачити перспективу використання та вдосконалення власного творчого виробу;
- стимулювати готовність приймати та обговорювати незвичні ідеї.

Якщо вчитель спирається на допитливість учнів, їх цікавість і прагнення до знань, ставить завдання поступово розвивати в учнів стійкі пізнавальні інтереси, то активність учнів підвищується, а знання стають міцнішими. Для цього можна використовувати прислів'я: «Чим більше науки, тим розумніші руки», «Уміння завжди знайде застосування» та ін.

Основна ідея проектно-технологічного підходу до трудового навчання полягає в тому, щоб перенести акцент з виконання різного виду трудових вправ на емоційно-привабливу інтелектуальну діяльність школярів.

Висновки. Ми припускаємо, що інтелектуальний розвиток особистості школяра на уроках трудового навчання буде протікати більш ефективно при реалізації сукупності виявлених педагогічних умов, які перекликаються та взаємодоповнюють одна одну. При цьому до завдань нашого дослідження не входить з'ясування необхідності і достатності цієї сукупності задля ефективного інтелектуального розвитку особистості, а також виявлення порівняльної ефективності кожної з умов, її питомої ваги в цій сукупності.

Список використаних джерел:

1. Атаханов Р.А. Соотношение общих закономерностей мышления и математического мышления. *Вопросы психологии*. 1995. №5. С.41-51.
2. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества. Ростов : Изд-во Ростовского ун-та, 1983. 173 с.
3. Дьюи Д. Школы будущего. Берлин: Госиздат, 1922. 179 с.

4. Зубра А.С. Культура умственного труда старшеклассника: Пособие для педагогов. Минск : Университетское, 2000. 224 с.
5. Матюшкин А.М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности. *Вопросы психологии*. 1982. №4. С.12-19.
6. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. -2-е вид. 1999. 350 с.
7. Нагайчук О.В. Проектно-технологічна діяльність як продуктивний засіб інтелектуального розвитку учнів. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2010. № 1 (70). С.6 -10.
8. Тихомирова И.Ф. Развитие интеллектуальных способностей школьника: Популярное пособие для родителей и педагогов. Ярославль: Академия развития, 1996. 240с.
9. Фурман А.В. Психодиагностика интеллекта. Киев: Вища школа, 1993. 247 с.